

de taal van Issendorf

In deze nota sta ik stil bij de taal van W.F. Hermans in *Nooit meer slapen*. Vanuit mijn (Vlaams, Antwerps) perspectief. Waar is Hermans' taal opvallend anders dan de mijne, anders dan mijn taalgevoel?

Vermits *Nooit meer slapen* met een ik-perspectief in de tegenwoordige tijd geschreven is, is de taal van de roman de taal van Alfred Issendorf. In zijn woorden lezen we wat hij ziet, wat hij denkt, wat hij zegt en wat hij hoort — dat is ook: wat anderen tot hem zeggen. Op enkele kleine uitzonderingen na (Alfreds moeder en zusje, en de Nederlandse kok in het vliegtuig van Trondheim naar Tromsø) spreken al zijn gesprekspartners al dan niet gebroken Engels, dat we in Issendorfs Nederlands lezen. Ook dat is dus *zijn* taal.

Ik sta stil bij (1) het geslacht van de naamwoorden, (2) de werkwoordvolgorde in werkwoordgroepen, en (3) enkele kleine bijzonderheden.

1. taalmasculinisering, en nog wat

De Nederlandse woordenschat ondergaat masculinisering: naar woorden die een vrouwelijk woordgeslacht hebben (of hadden) wordt steeds vaker verwezen met *hij*, *zijn* of *hem* in plaats van *zij* of *haar*. Voorbeeld: *de zon*, *hij*. Dit fenomeen is veel sterker in (Noord-) Nederland dan in Vlaanderen (of in Zuid-Nederland), waar het vrouwelijk woordgeslacht in de spreektaal goed hoorbaar is.

Woordenboeken en officiële woordenlijsten begonnen in de jaren '50 en '60 de gemasculiniseerde woorden met *m.(v.)* aan te duiden, of hebben sinds kort de aanduiding van het woordgeslacht helemaal laten vallen: ze onderscheiden enkel *de-* en *het-*woorden.

[Tezelfdertijd bestaat de neiging met *haar* naar *het-*woorden te verwijzen: het bestuur heeft *haar* besluiten aan *haar* leden verstuurd. Is er dan ook een feminisering van de grammatica?]

Nooit meer slapen dateert van 1965 — of moet ik veronderstellen dat Hermans bij zijn talrijke herschrijf- en correctierondes in de daarop volgende decennia ook de voornaamwoorden onder handen heeft genomen? —, en de masculinisering is er al sterk aanwezig, ook bij naamwoorden die tot vandaag in de woordenboeken 100 % vrouwelijk blijven.

Hermans schrijft:

- De **brug** dwingt tot een afschuwelijke omweg. **Hij** is namelijk zo hoog, dat **hij**, als **hij** het land al bereikt heeft...
van dale: v. (m.)
- ...verder overal **dozen**. Zij neemt er een van een stapel,, maakt **hem** open.
van dale: v. (m.)
- Ik heb genoeg in de **krant** gelezen en leg **hem** op de stoel naast mij.
van dale: v. (m.)
- Een **mug** wordt aangezogen door mijn adem, ik voel **hem** achter in mijn keel op mijn huig.
van dale: v. (m.)
- De **pijn** is zo groot, dat **hij** zelfs...
van dale: v. (m.)
- Nergens is de **rivier** minder breed dan honderd meter en **hij** lijkt ook vrij diep.
van dale: v. (m.)
- Een **stad** van hout. Geen echte stad. Het lijkt of **hij** nagemaakt is.
van dale: v. (m.)
- In brede, ondiepe rivieren schittert de **zon**, alsof **hij** trots is dat het nog net niet regent.
van dale: v. (m.)
- enz.: broek, deur, eend, fles, fluit, kaart, kathedraal, uitspraak, wolk, vlag,...
allemaal v. (m.)

Of zelfs:

- Ik kan de zuidelijke **helling** van de berg nu helemaal zien. **Hij** is loodrecht.,
van dale: v.
- Rustig laat hij de ene **generatie** afschuwelijk aan **zijn** einde komen...
van dale: v.

Tot mijn verrassing geldt voor *wereld* het tegendeel.

- Het mystieke is niet hoe **de wereld** is, maar dat **zij** is.
van dale: v. (m.)

Waar in mijn taalgevoel de wereld mannelijk is.

Tenslotte:

- Een dun, wit **aanslag** heeft de kruinen van de stenen bedekt.
van dale: m.

En dus niet onzijdig.

2. de werkwoordvolgorde in werkwoordgroepen

Merkwaardiger, en naar mijn oordeel uitzonderlijk, is de door Hermans — nee: Issendorf — gebruikte werkwoordvolgorde in werkwoordgroepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord.

Een voorbeeld om te tonen waarover het gaat:

de foto's die u hebben moet.

Hieromtrent meldt de Taalunie in haar **taaladvies** :

De gewone volgorde in eindgroepen met een infinitief zonder te als zelfstandig werkwoord is die waarbij die infinitief achteraan staat.

De omgekeerde volgorde is meestal ook mogelijk, vooral bij combinaties met kunnen, moeten, mogen, willen of zullen als hulpwerkwoord.

Deze volgorde is wel altijd minder gewoon, behalve in het noordoostelijke deel van Nederland, waar hij (sic) algemeen gebruikt wordt.

Dat laatste valt waarschijnlijk te verklaren door de nabijheid met Duitsland, waar die constructie de norm is, en door de relatieve verwijdering ten opzichte van de kern van het Nederlandse taalgebied, en ook ten opzichte van de Engelse en Franse taalgebieden, waar de infinitief achteraan wordt geplaatst.

Hermans schrijft:

- Er is hier in Oslo een restaurant waar je gravlaks krijgen kunt.
- Dat hij me luchtfoto's geven zou van het terrein dat ik onderzoeken wil.
- Als ik ineens zei (...) dat ik over een kwartier vertrekken moet?
- Als ik luisteren moet naar iemand die me een verklaring geeft.
- ...dat ik nog een lijn of letter onderscheiden kan.
- Zodat hij me de luchtfoto's geven zal.
- Ik pijnig mijn hersenen om iets te verzinnen dat ik zeggen kan.
- Als u luchtfoto's hebben wil...
- Of ik zodoende deze hele nutteloze dag van mij afspoelen kon.
[Weliswaar gevolgd door: Of ik helemaal opnieuw kon beginnen...]
- Daarna zal ik zien of je fluitles hebben mag.
- Dat je dan weer helemaal opnieuw beginnen moet.
- Omdat ik er niet eventjes, maar urenlang mee lopen moet.
- Anders zou u de foto's die u hebben moet in geen geval krijgen.
- Is er, denkt u, hier in de buurt, geen enkele andere plaats waar ik luchtfoto's krijgen kan?
- Ik vraag mij af of hij erop gerekend heeft dat het nog eens in *De Aarde en Haar Volken* komen zou.
- ...of ik nergens een lid van de bemanning zie dat mij kan zeggen waar ik de hofmeester vinden kan.

- Terwijl ik over de steiger loop, denk ik plotseling dat mijn reis een groot succes worden zal.
- (Arne zegt) Ik zal vragen of we niet op de veranda overnachten kunnen.
- Ik probeer me in te denken wat het zijn moet om je hele leven door te brengen in Skoganvarre.
- Ik weet niet hoe ik hem helpen kan.
- Sibbelee zei, toen ik uit Amsterdam wegging, dat Nummedal ze mij geven zou.
- Het zou een geweldige ontdekking zijn als ik bewijzen kon dat sommige van die gaten meteoorkraters zijn.
- Als ik die nu lezen ga, kan ik terugschrijven...
- (de brief van zijn moeder) Hij had zich wekenlang het hoofd gebroken hoe hij daaraan komen moest.
- Ik heb zo'n verschrikkelijke hoofdpijn dat ik er rechtop van zitten ga...
- Het aantal omwentelingen dat ik aan de slinger geven moet om maar een kleine hoeveelheid bonen te verbrijzelen is uitzonderlijk hoog.
- ...dat je over bepaalde dingen alleen iets zeggen kunt...
- ...dingen die ik voor geen geld aan Diederik vertellen zou.
- ...dat het intellectuele bedrog van de hooggeleerden aan het licht komen zal.
- ...hoe ik alle spieren ook gebruiken moet om mijn evenwicht te bewaren...
- De last die ik de anderen bezorgen zal...
- Ik weet niet hoe ik het geluid omschrijven moet.
- Als je in die tijd een vergrootglas hebben wou...
- Aantekeningen die nog waarde hebben als Arne het boek verliezen mocht.
- Ik weet precies waar ik zijn moet.
- Het is of ik alles wat ik werkelijk weten wil mijzelf wel uitleggen kan.
- Als men zich oriënteren kan...
- Zodra we een computer hebben uitgevonden die problemen bedenken kan...
- Dan zijn er al lang computers die niemand verslaan kan.
- Ik kijk naar Arne, hoop dat hij er het eerst over beginnen zal...
- Er hoeft zelfs niet op gehoopt te worden dat zij ooit elke week in zeven Nederlandse kranten navertellen zal wat de *Observer* en de *Figaro Littéraire* over twintig buitenlandse boeken schrijven.
- Met een gevoel of ik het zo onopvallend mogelijk doen moet, berg ik mijn toestel weer op.
- Arne zet een gezicht alsof hij zijn lachen niet bedwingen kan...
- Als de zon nu maar schijnen blijft...
- ...weet ik niet waar ik het dichtstbijzijnde dal van dien aard vinden kan.
- ...te blijven zitten wachten of Arne mij nog vinden zal.
- ...wat een geluk dat het weken duren zal...
- Toch mankeert hem niets, voor zover ik zien kan.
- Sommige steentelagen steken eruit als boekenplanken waarop sneeuw ligt die de hele zomer niet smelten zal.
- ...als ik het voetspoor naar Ravnastua vinden wil.

- ...een vader die al zo lang dood is, dat ik me zelfs niet *herinneren* kan ooit om hem geroepen te hebben.
- Zelfs de gedachte dat ik straks eten krijgen zal...
- Maar het moet, omdat ik ook niet blijven kan, waar ik ben.
- Ik heb hem honderd keer gezegd dat hij nieuwe laarzen kopen moest.

Op drie na zijn al deze werkwoordgroepen inderdaad gebouwd met de hulpwerkwoorden *kunnen, moeten, mogen, willen* of *zullen*. Gezien de aard van het verhaal, met de onzekere, twijfelende Alfred Issendorf, die zich heel de tijd afvraagt wat hij kan, mag, moet, wil of zou doen, mag dat niet verbazen. De drie uitzonderingen gebruiken de werkwoorden *gaan* en *blijven*.

De vorm is bijzonder. Hij stemt niet overeen met wat men in gewone taal, in spreektaal verwacht. Of wat men in de sobere en directe taal van Hermans verwacht. Het *ik-perspectief in de tegenwoordige tijd* impliceert immers dat de auteur — of juister: de ik-persoon — onmiddellijk weergeeft wat hij denkt, ziet of hoort. Waarom dan die ongewone zinsbouw? Tenzij het een weinig waarschijnlijke Groningse (dus Noord-Oost-Nederlandse...) invloed is — op de in Amsterdam geboren en getogen schrijver die in 1953 naar Groningen was verhuisd, waar hij aan de Rijksuniversiteit als wetenschappelijk assistent was aangesteld — is dit een bewuste stijlfiguur. Want, welk normaal mens zegt dingen als *"Hoe mijn schedel ook van hoofdpijn uit elkaar dreigt te zullen vallen, hoe ik alle spieren ook gebruiken moet om mijn evenwicht te bewaren onder de vracht op mijn rug"* of *"Er hoeft zelfs niet op gehoopt te worden dat zij ooit elke week in zeven Nederlandse kranten navertellen zal wat de Observer en de Figaro Littéraire over twintig buitenlandse boeken schrijven"*.

Er zijn trouwens nog enkele andere merkwaardige constructies.

- (infinitief met *te*) Pleksgewijze is het [ijs] zo dik met stof en gruis bedekt, dat het wit niet meer is te zien.
- (verleden deelwoord) Er zou op die plaats wel eens iets hoogst opmerkelijks kunnen zijn gebeurd.
- (volgorde van meewerkend en lijdend voorwerp) Ik wou hem je niet geven, omdat het niet mijn cadeau was, maar dat van je vader.
- (nog wat anders) Nee, ik heb het [kompas] mijn hele studententijd al gebruikt.

Alfred volgt een academische opleiding en werkt aan een scriptie. Zijn vader was wetenschapper, zijn moeder is auteur van savante teksten over recente Franse en Britse romans waarover ze in Franse en Britse kranten leest. Alfred is ambitieus. Hij denkt voortdurend na over wetenschap, waarvan de beoefening veelal met complexe zinsconstructies samen gaat. Allicht heeft die taal zijn denken besmet. Wellicht wilde Hermans die complexiteit ook tonen.

3. enkele kleine bijzonderheden

Enkele andere, voor deze Vlaamse, Antwerpse lezer bijzondere taalelementen zijn.

wezen voor **zijn**

- (Arne zegt) De laatste tijd wordt ook beweerd dat sommige van die gaten pingo's zouden kunnen **wezen**.
- (Arne zegt) Je had wel dood kunnen **wezen**.
- Ik had wel dood kunnen **wezen**.

hoeven voor **moeten**

- Er hoeft zelfs niet op gehoopt te worden.
- Zou ik willen dat ik niet verder zou hoeven te lopen?
- Ik hoef immers niet over bergen.

of als **alsof**

- Hij steekt het [kompas] naar mij uit of hij een chocoladereep presenteerde.

te (...) dan **dat**

- Ik buig mij voorover, mijn ogen te dicht bij de kaart dan dat ik nog een lijn of letter onderscheiden kan.
- Iedere steen die daarvoor groot genoeg is, is te groot dan dat een mens hem kan optillen. (Let wel, hier staat niét *optillen kan...*)

In mijn taalgevoel zou er staan, met een negatie:

- Ik buig mij voorover, mijn ogen zo dicht bij de kaart dat ik *geen* lijn of letter kan onderscheiden.
- Iedere steen die daarvoor groot genoeg is, is zo groot dat *geen* mens hem kan optillen.

Verder Noord-Nederlands, wat ongewoon voor Vlamingen zijn:

Kijken als overgankelijk werkwoord, met de betekenis van **zien**.

- [De mensen] hebben zich helemaal niet laten kijken.
- Ik kan haar altijd die foto's laten kijken.
- ...die hadden zeker reden hun gezicht maar liever niet meer te laten kijken.
- Ik heb de geest laten kijken dat ik sterker ben dan hij.
- De tastbare bewijzen mag je mee naar huis nemen, aan iedereen laten kijken.
- Hij laat trouwhartig de puntbeschermer kijken.
- Ik zal haar laten kijken waartoe ik het breng met al mijn knapheid.
- Ik laat [de meteorieten] kijken aan Sibbelee.

Het verleden deelwoord **aangehoord** voor **aanhoord**.

- Ik heb het geduldig **aangehoord**.

Jef Van Staeyen, Antwerpen, 28 januari 2025

lees ook op deze site:

<https://www.moskenes.be/wp-content/uploads/2025/01/nooit-meer-slapen.pdf>